

Kelemen Zoltán

TRAGIKUS VÉRTANÚSÁG – KOMIKUS ÁRULÁS?

Úgy tűnik, hogy Krúdy Gyula *A magyar jakobinusok* című regénye¹ egészen meglepő módon vonzza a kérdéseket. Az első kérdést mindjárt a cím veti föl. Ahogy azt Barta András írja *Tájékoztatójában*² a *Világ* című napilap első évfolyamában *A mécses elalszik* címmel jelent meg 1910. július 3-tól augusztus 25-ig a szerző jakobinus-regénye. Az első önálló kiadás 1912-ben látott napvilágot *A Képes Hét Könyvtárában*. Ennek a címe már *A magyar jakobinusok* volt. A *Népszava Könyvkiadó* 1948-as könyvnap kiadását a *Szépirodalmi Könyvkiadó* 1962-es kötete követte. Barta a továbbiakban azt írja, hogy a *Szépirodalmi Könyvkiadó* életmű-kiadásában a *Palotai álmok* című kötetben található közlés a regény negyedik kiadása. Ez azonban csak abban az esetben igaz, ha azokat a kiadásokat vesszük figyelembe, amelyek *A magyar jakobinusok* címmel jelentek meg, mivel a *Palotai álmok* című gyűjteményes kiadás előtt egy évvel a *Móra Könyvkiadónál* megjelentetett *Rákóczi harangja* című gyűjtemény eredeti címén közli Krúdy jakobinus-regényét³. Ennek a közlésnek azonban ellentmond, és Barta András véleményét erősíti az a tény, hogy a szerző életében megjelent utolsó kiadás új címén nevezi a művet. A továbbiakban tehát én is ezt fogom figyelembe venni, mindazonáltal felhívom az olvasó figyelmét arra, hogy *A mécses elalszik* című közlések az első szerzői, illetve nyomdai pontatlanságoktól eltekintve mindenben megegyeznek a későbbi *A magyar jakobinusok* című kiadásokkal.

Kérdéses továbbá a regény esztétikai megítélhetősége. A gyengébb írásművek létrejötte logikusan következhet az önmagának balzaci munkatempót diktáló, Jókai Mór híres napi tizenhat teleírt oldalát előíró alkotói életmódból. *A magyar jakobinusokkal* kapcsolatban azonban a helyzet ennél

¹ Krúdy Gyula: *A magyar jakobinusok*. In. Uő: *Palotai álmok*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1976. 5-83.

² Ua. 383.

³ Krúdy Gyula: *Rákóczi harangja. Történelmi elbeszélések*. Móra Könyvkiadó. Budapest, 1975. 243-363.

összetettebb. Mióta a „krúdys” irónia és sokértelmű humor közhelyszerűvé vált az irodalmi elemzésekben, újra előbukkannak korábban gyengébbnek ítélt Krúdy-művek, ráadásul éppen azok a történelmi vagy áltörténelmi regények, dokumentumregények kerülnek a figyelem középpontjába, amelyek közé *A magyar jakobinusok* is tartozik.

A második problémakörhöz kapcsolódhat a harmadik is. A jakobinus-regény elemzése-értékelése abból a szempontból, hogy történelmi regénynek tekinthető-e egyáltalán, és ha igen, akkor a mégis-csakazértis hősiességdaliás időit jeleníti-e meg, avagy éppen a Martinovics-féle összeesküvés tragikomikus kisszerűségére utal. Hiszen a regény gyakorta primitív heroizálását igen nehéz, sőt néha lehetetlen összeegyeztetni a táncnak, a kulináris élvezeteknek hódoló kedélyes, frivol bécsi mindennapok leírásával.

Végül mindezekkel együtt kérdéses magának a történeti ténynek a megítélése, éppen az árulás mozzanata miatt. Gonda Imre és Niederhauser Emil *A Habsburgok* című monográfiája tárgyilagosan foglal állást ebben a kérdésben, mikor arra utal, hogy felvilágosodás és abszolutizmus Közép-Európában nem válhattak szét olyan élesen, mint Franciaországban. A reformok és a politikai megújulás kérdése pedig ez egyszer nem fonódhatott össze a nemzeti-Habsburgellenes törekvésekkel: „A Duna mellől nézve nem látszott meg a nagy változás. Az a néhány száz ember a birodalom különböző tartományaiban, aki a jakobinus szervezkedésben részt vett, többnyire egykori jozefinista, nem is vette észre. Már csak azért sem, mert többségük meg sem értette a jakobinusok radikalizmusát, pusztán egy jóval mérsékeltebb polgári átalakulás híve volt. Ferenc kormányzatának azonban ez is túl soknak tűnt. Amikor az 1793-ban végső formában kiépített rendőri szervezet tudomást szerzett a szervezkedésről, lecsapott rá. Martinovics, Hajnóczy és társaik kivégzése a Vérmezőn csak a leglátványosabb állomása volt ennek a politikának. (...) A mozgalom (...) sajátossága (...) az volt, hogy az 1790-es, már majdnem nemzeti jellegű mozgalom helyébe olyan szervezkedés lépett, amely érdemben a társadalmi problémákat állította az előtérbe, a feudális rend ellen irányult, és a dunai birodalom egyéb kérdéseit nem úgy feszegette, mint az 1790-es rendi megmozdulás: nem az egyes részek önállóságára helyezte a hangsúlyt, hanem éppen a forradalmárok együttműködésére.”⁴ Az alábbiakban tehát ezeknek a kérdéseknek egy részére keresem a választ, és remélhetőleg az is ki fog derülni, hogy Krúdy

⁴ Gonda Imre-Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat. Budapest, 1977. 150.

miképp és miért *nem* foglalt állást a vázolt történelmi kérdésben.

A *magyar jakobinusok* születésének valószínű dátuma, mint az a szövegkiadásokból kitetszik, 1910. Kemény Gábor, aki nyolc korszakra osztja Krúdy Gyula írói pályáját, szintén 1910-re keltezi a regényt, s ezáltal Krúdy második, „miksáthos” korszakába helyezi, *A víg ember bús meséi* és a *Podolini kísértet* mellé⁵. Kozocsa Sándor és Tóbiás Áron Krúdy-bibliográfiája szerint az első kiadásnak nem volt kritikai visszhangja, az 1948-asnak viszont annál inkább. Tizenegy különböző napilapban, illetve folyóiratban ismertették az év folyamán. A *Szivárvány* 1948. 25. számában éppen Faludy György írt róla. Tóbiás Áron Sós Endrétől idéz, aki történelmi szakmunka és történelmi regény viszonyában az utóbbi mellett teszi le a voksát: „A ‘Magyar jakobinusok’ olvasói is ‘többet’ tudnak majd a magyar jakobinusokról, mint azok, akik csak egy-két történelmi tanulmányból szerezték ismereteiket, mert Krúdy regényeiben van egy olyan ‘többlet’, ami minden történetíró könyvéből hiányzik. Ez a ‘többlet’ – a ‘levegő’.”⁶ Sós érvei eléggé „légieseknek” nevezhetőek, az azonban feltételezhető, hogy a XX. század első évtizedében – legalábbis Krúdy társaságában – gyakorta felmerülhetett talán éppen allegóriaként, történelmi metaforaként a magyar jakobinusmozgalom története. 1908. augusztus 23-án jelent meg a *Népszavában* a költőtárs, Ady Endre híressé vált verse, a *Magyar jakobinus dala* (hozzá kell tennünk, hogy a költemény keletkezésének helymegjelölése „Páris”, és az eredeti címe is más volt, mindezzel együtt azonban a jakobinus-téma és a felvilágosodás mint metafora vagy történelmi allegória többször is felbukkan Ady-lírájában⁷). Kemény Gáborhoz hasonlóan Czére Béla is az útkeresés regényeihez sorolja *A magyar jakobinusokat* Krúdy Gyula című monográfiájában, azt is megállapítja azonban, hogy „a lélekelemzés, az emberi psziché rejtelmek állnak első történelmi regénye (...) középpontjában.”⁸ Figyelemreméltó megjegyzés ez, hiszen a hatalom és eszme viszonylatai között tévelygő apát alakja bontakozik ki a regényből, és Livinska lélekrajza is a klasszikus Krúdy hősnőkkel rokonítja az eszmékbe és Martinovicsba egyaránt szerelmes asszonyt. Czére arra is felhívja a

⁵ Kemény Gábor: *Krúdy képkötése*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1974. 8.

⁶ *Krúdy világa*. (gyűjtötte és írta Tóbiás Áron) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest, 1964. 414., 440.

⁷ Ady Endre: *Összes versei I-II*. Osiris-Századvég Budapest, 1994. I. 171-172., 643.

⁸ Czére Béla: *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó Budapest, 1987. 38.

figyelmet, hogy a jakobinus mozgalom megjelenítése elhalványul a kalandorként hatalomra törő szászvári apát alakja mellett, és a történeti hűség is többször csorbát szenved. A „kiegyezés” szót használja Martinovics II. Lipóttal kapcsolatos politikájának jellemzésére, a szempontomból legfontosabb megállapítást azonban idevonatkozó fejtegetéseinek a végén teszi: az abszolutizmussal szemben álló összeesküvők „nem törnek a császár személye ellen, tiszteletben tartják azt. Vagyis a Martinovics-kép történelmi-lélektani gyökere Krúdy korának ellentmondásából táplálkozik: az Osztrák-Magyar Monarchia és a Ferenc József személye iránti ambivalens érzéseket tükrözi.”⁹ Ezt Szörényi László *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben* című tanulmányában kifejtett véleménye is alátámasztja, hozzátéve még azt is, hogy Krúdy nem akarta feloldani ezt az ellentmondást¹⁰.

Habár *A magyar jakobinusok* történelmileg valóban nem nevezhető pontosnak, Krúdy már ekkor is történeti kutatással kezdte a regényírást, amint az a későbbiekben állandó gyakorlata lesz; a dokumentatív kortárs vagy majdnem-kortárs témát feldolgozó regényei (mint amilyen a *Primadonna*, a *Kossuth fia* vagy *A tiszaszlári Solymosi Eszter*) esetében ezt a tényfeltáró-oknyomozó riporteri munka váltja fel. Fraknói Vilmos *Martinovics és társainak összeesküvése*¹¹ című munkája szolgált forrásul az írónak. Hatással volt rá Várady Zsigmond *Martinovics Ignác*¹² című könyve is, s Szörényi László említett munkájában megjegyzi, hogy Krúdy ekkortájt rokonszenvezett a szabadkőművességgel, akárcsak a szintén Szemere Miklós köréhez tartozó Várady, aki a világháború idején azonban már szembefordul a szabadkőműves internacionalizmussal felismerve annak veszélyeit a magyar nemzeti politikára nézve¹³, s mikor Krúdy 1925-ben megírja *A templáriust*¹⁴, már ő is Várady Zsigmond véleményét osztja a

⁹ Ua. 48.

¹⁰ Szörényi László: *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben*. In. „Multaddal valamit kezdeni” JAK füzetek 45 Magvető Könyvkiadó Budapest, 1989. 222-229., 288-295., valamint *Magyarok Bécsben – Bécsről*. (Szerk. Fried István) JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék Szeged, 1993. 103-122.

¹¹ Fraknói Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Ráth Mór Budapest, 1880.

¹² Várady Zsigmond: *Martinovics Ignác*. Természet és Társadalom. Népszerű Tudományos Könyvtár. Kiadja a Huszadik Század Szerkesztősége IX. Deutsch Zsigmond és Tsa. Budapest, 1909.

¹³ 10. jegyzet 227., 229.

¹⁴ Krúdy Gyula: *A templárius*. In. Uő. *Az utolsó gavallér*. Szépirodalmi Könyvkiadó

szabadkőművességgel kapcsolatban, persze sokkal áttételesebben és óvatosabban, mint a közíró. A tatárjárás idején játszódó regényben a szabadkőművesek titkos társasága a mongolokkal szövetségre lépve a magyar nemzet végső romlására tör homályos vallási és politikai céljai érdekében. A regényben szereplő magyar szabadkőművesek egy része azonban – egy vadromantikus történelmi allegóriának engedelmességgel – felhagy a titkos szervezkedéssel, és hazája megmentéséért száll harcba. Az sem elhanyagolható, hogy Várady Zsigmond szerint a francia szabadkőművesség Kelettel, az oroszokkal szövetségre lép az I. világháborúban Magyarország történeti-politikai-földrajzi-gazdasági folyamatosságának a megszüntetésére¹⁵. A *magyar jakobinusokat* és *A templáriust* – azon kívül, hogy történelmi regényeknek tekinthetőek – Kemény Gábor véleménye szerint az önéletrajzi jelleg is összeköti¹⁶. Kemény egyenesen Martinovics alakjában vél önéletrajzi vonásokra lelteni, s ez a megállapítás Czére Bélának a kalandor-Martinovicsra vonatkozó véleményét figyelembe véve nem tűnik megalapozatlannak. A *templárius* kalandor, de a szép és szakrális tekintélyt sugárzó asszonyt védő és szolgáló főhőse is besorolható a jól ismert Krúdy-hősök sorába, arról pedig, hogy milyen mitikus szerepe lehet a Bakony ősvadonában való rejtőzésnek-menekülésnek, már bőven volt szó másutt¹⁷. Egyáltalán nem mellékes viszont az, hogy ez a mitikusként is értelmezhető tett a *Királyregényekkel*¹⁸ is rokonítja *A templáriust*, mint ahogy azt is figyelembe kell venni, hogy Kemény Gábor a *Királyregényekben* is felfedezi az

Budapest, 1980. 399-486.

¹⁵ Várady Zsigmond: *A szabadkőműves világszövetség és a világháború*. In: *A Cél* V. évf. 11. Sz. 1914. 788.

¹⁶ Kemény Gábor: *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. A MTA Nyelvtudományi Intézete Budapest, 1991. 51.

¹⁷ Kelemen Zoltán: *Falánkság és anarchia*. In: *Töprengések „Kundera szépséges szép üveggolyójá”-ról. (Kapcsolatok, hasonlóságok, jelenségek az irodalom Monarchiájában.)* (Szerk. Fried István – Kelemen Zoltán). JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék – Tiszatáj Alapítvány. Szeged, 1997. 81-91.; Uő. *Megtartó és tápláló nőalak. Adalékok Krúdy Gyula Mária-képéhez*. Új Horizont Veszprém, 1999. július-augusztus-szeptember 105-110. valamint Uő. *Két atya-kép között (Irónia és mitizálás Krúdy Gyula Kossuth Ferenc – képében.)* In: *Rejtett párbeszéd. (Osztrák-magyar-közép-európai irodalmi párhuzamok és érintkezések)*. Szeged, 2001.

¹⁸ Krúdy Gyula: *Három király*. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1958., valamint Uő. *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1979.

önéletrajzi vonásokat Báthori nádor, az íródeák és Podvinyai esetében¹⁹. A szabadkőművességgel kapcsolatban pedig álljon itt még egy adalék, mely a Krúdy-életrajzokból egyáltalán nem következik, az életműben azonban találhatunk példákat vele kapcsolatban. A „vendég”, az „útitárs”, az „utazó” alakja, illetve fogalma rendkívüli fontosságú Krúdy művészetében. A kisregénycímként-főhősként is felbukkanó útitárs megformálása minden bizonnyal sokat köszönhet az író gyermekkori olvasmányainak, elsősorban Hans Christian Andersennek, akinek elsősorban Az *útitárs* című meséjéhez utalnám az olvasót²⁰, mely a halottkultuszt tipizáló meséknek azon csoportjába tartozik, melyekre szép számmal találunk példát a magyar népmesékben, de az *Ezeregyéjszakában* és a Grimm-fivérek gyűjtésében is előfordul. Mircea Eliade ír Az *örök visszatérés mítosza* című könyvében arról, hogy a titkos társaságok létrejötte és működése miképpen függ össze a halottkultusznak az istenek megjelenésével és megidézésével összefonódó szakrális hagyományában a vendég és az utazó képzetkörével. A vendég valójában nem más, mint az őszelleme, az istenség, a halott. Eliade ír arról, hogy ezek a titkos társaságok mind a sémi, mind az indoeurópai népeknél, mind a távol-keleti Japánban ősidők óta és egymástól függetlenül léteznek. „A 'vendég'-kultusz képzetköre (a holtak szellemének, az isteneknek stb. megjelenése) már a történelem előtti időszakokban kialakult.”²¹ Szindbád halál utáni vendégeskedései, egész életén keresztül tartó utazásai, valamint az „útitársak” rejtelmes, anonim volta Krúdy prózájában közvetlenül utalhat az Andersen-mesékben, illetve az *Ezeregyéjszakában* megőrzött, halottkultusszal kapcsolatos hagyományra, mindezeket túl pedig a közép-európai babonák Krúdy által kellőképpen ismert világára. Nem lehet meglepő tehát Krúdy vonzódása a titkos társaságokhoz vagy legalábbis a róluk való beszédhez.

Az a tény, hogy Krúdy két évvel *A mécses elalszik* születése és első publikációja után megváltoztatta a mű címét az első kiadás kedvéért, jelentheti azt is, hogy időközben megváltozott a véleménye a jakobinus-mozgalmakról, Martinovicsról vagy a szabadkőművességről, hiszen Várady Zsigmond *A szabadkőműves világszövetség és a világháború* című cikke csak

¹⁹ 16. jegyzet

²⁰ Legutóbbi kiadása: Hans Christian Andersen: *Összes meséje*. Videopont Kft. Budapest, 1995. 36-49.

²¹ Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1993. 108.

1914. novemberében jelenik meg. Sokkal valószínűbb azonban az, hogy már a regény születésének idején is jobban vonzotta az író az aulikus bécsi kedélyesség megjelenítése, az évszázados Habsburg dinasztia tekintélye, de leginkább az ifjú I. Ferencnek és az idős I. Ferenc Józsefnek az az első olvasásra meghökkentő párhuzama, amelyre a későbbiekben térek ki részletesen, és amely Krúdy mítoszteremtő képzelete nélkül elképzelhetetlen volna. Mindezeknek az elképzeléseknek, előfeltevéseknek és előítéleteknek valóban sokkal jobban megfelelt a kevésbé patetikus, egyszerűen és pontosan megfogalmazott új cím, ami azóta a Krúdy-filológia számára is elfogadott.

Krúdy Gyula nem hagy kétséget afelől, hogy történelemfordító pillanatok ide, titkos összeesküvő társaságok oda, titokzatos utazói Bécsbe érkezvén a császárváros gasztronómiai nevezetességeiről szó kell, hogy essen. Édességek, torták, Alt-Wien porcelánkészletek (sőt olasz bábfigurák porcelánból) említetnek (például Livinska asszony lakosztályában) a félelmetes francia forradalom kellékei között. Az édességek közül a legfontosabb ezúttal a farsangi fánk, melyről sokszor és sokat írt Krúdy más műveiben. (Az *emlékek szakácskönyve* című összeállítás²² 37. oldalán egy 1924-es írás részlete olvasható *Farsangi fánk* címmel, a függelékként közölt ötven családi recept között is ott szerepel a farsangi fánk²³, annál meglepőbb, hogy a *Farsang 1933-ban Pesten* című írásban egyetlen utalás sem történik erre a süteményre²⁴.) II. Lipót bizalmába fogadja Martinovicsot, tanácsosi állást nyer az apát az udvarnál, és úgy tűnik, komoly segítségére lehet Lipótnak abban, hogy II. József reformjai folytatódjanak. Martinovics beajánlja „összeesküvő társait” az udvarhoz, ily módon is legitimálva politikai törekvéseiket, mindemellett pedig kifogástalan aulikus magatartást tanúsít, úgy szolgálja és óvja uralkodóját, olyan már-már megmosolyogtató aggodalommal, hogy az olvasónak óhatatlanul is a húszas-harmincas évek *Királyregényeinek* ágáló káplánja, a kettős játékot űző Szerémi György jut az eszébe az igyekezetről²⁵. Amikor a császár 1792 farsangi ünnepségére készülődik személyesen Martinovicsot kéri meg, hogy helyezze föl rá a

²² Krúdy Gyula: *Az emlékek szakácskönyve. Ízes írások és régi receptek*. Krúdy Zsuzsa. Debrecen, 1983.

²³ Ua. 218.

²⁴ Ua. 153-154.

²⁵ Uő. *Királyregények*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1979. Például 269-277.

nagyszalagot, eközben az apát felhívja a figyelmét arra, hogy ezúttal ne kóstolja meg a farsangi fánkot, mert tudomására jutott egy összeesküvés, melyet a jezsuiták linzi rendházukban szerveztek, feltehetőleg azért, hogy a felvilágosult abszolutista II. Lipótot megmérgezzék, hiszen: „a gyűlés minden tagja egy farsangi fánkot kapott emlékül...”²⁶ Lipót nem veszi komolyan a nevetségesen fontoskodó tanácsot, főképp azért, mert tudja, hogy Martinovics féltékeny a jezsuitákra, és tart tőlük. A fejezet címe: *A császár fánkot eszik*. A farsangi bálon II. Lipót hirtelen rosszul lesz, nem sokkal később meg is hal. Krúdy Martinovicsa természetesen a farsangi fánkot és a jezsuitákat okolja. Gonda Imre és Niederhauser Emil ennyit fűz a történethez a történelem oldaláról: Lipót „március 1-én rövid betegség után váratlanul meghalt. A betegség tüneteiből megállapítható, hogy valószínűleg hashártyagyulladás volt, de az orvostudomány akkori állása mellett ez gyors halálhoz vezetett.”²⁷ Szó sincs tehát titokzatos összeesküvésről vagy mérgezésről. A Krúdy-művek szövegek közötti kapcsolódásai szempontjából azonban cseppet sem véletlen, hogy ez a pletykaízü áltörténelmi adalék éppen itt bukkan föl. Az *Álmoskönyv Fánk* címszava még cinikus-ironikus utalás lehetne: „*Fánk*. Szép ismeretség jegye.”²⁸, de a „*Farsang*. Temetés.”²⁹ szűkszavú megfejtése már kapcsolatba hozható *A magyar jakobinusokkal*. Mindezen összefüggéseknél azonban sokkal figyelemreméltóbb az első Szindbád-regénynek, a *Francia kastély*nek egy részlete. Szindbád az álarcosbálon ismerkedik meg Georginával, aki lovas feladattal bízta meg: vigyázzon kisleányára, aki egyedül van otthon. Míg anyja a bálban mulat, apja, kitől Georgina elvált, el akarja rabolni. A német nevelőnő, aki a gyermek felügyeletével lenne megbízva „a házmesternél farsangi fánkot eszik...”³⁰ Vétkes hanyagságnak tűnik, mégis teljesen természetesen közli Szindbáddal az anya, mintha a farsangi fánk fogyasztása mentesítené a nevelőnőt a kötelezettség alól, vagy mintha a házmesterrel kerülne a német kisasszony „szép ismeretség”-be. Mindenestre a farsangi fánk mögött ezúttal is egy összeesküvés rejlik, s mint

²⁶1. jegyzet 29.

²⁷4. jegyzet 147.

²⁸ Krúdy Gyula: *Álmoskönyv. Tenyérfóglások könyve*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1983. 90.

²⁹ Ua. 91.

³⁰ Uő. *Szindbád*. Magyar Helikon Budapest, 1975. 631.

később kiderül: komikus összeesküvés. Szindbádöt többszörösen nevetéssé teszik. Még egy szövegrészlet említhető a farsangi fánkkal kapcsolatban, a *Ferenc József a térkép előtt ül* című cikkből³¹, mely egyértelműen arra utal, hogy a szerző a könnyelműség, pontosabban a veszélyesen könnyelmű életvezetés jelképeként is használta ezt a jellegzetes édességet.

A *magyar jakobinusokban* Krúdy aprólékos képet rajzol a korabeli Bécsről, Budáról és Pestről is. Bécs és Pest-Buda leírását az író összekapcsolja a Habsburg-magyar viszony taglalásával. Az „Arany Oroszlán” vendéglőt, ahol a magyarok Bécsben megszállni szoktak, aprólékosan írja le, annak ellenére, hogy a regény cselekménye egyáltalán nem az „Arany Oroszlán”-ban játszódik³². Ezután rátér a „Jámbor utazó” bemutatására, melynek gazdája Pilleau úr inkább hasonlít a gyomornovellák legendás pincéire, mint olyan vendéglősre, aki titkos társaságok bizalmasa, ugyanakkor a titkosrendőrségnek is szállít híreket. Figuráján keresztül a szerző nevetéssé teszi a fontoskodó összeesküvőket. Miközben rendelkezik Krúdy pincér-figuráinak minden fontosabb jellemzőjével (aprópénzcsörgetés, fűrge lábak, üres tekintet, vastag, szimatoló orr, mely a vendégek érkezését lesi), ő az „összeesküvők fogadósa”: „Pilleau úr nem szerette azokat az utazókat, akik nem takarták el arcukat köpenyegük szárnyával, amikor lámpással az arcukba világított. Nem sokra becsülte az olyan utast sem, aki elmondta, hogy honnan jön, és merre megy. (...) Ha az utazó (...) nyugodtan falatozott tovább az ebédlő képei alatt (amelyek megfordítva voltak a helyükre akasztva, hogy első pillanatra ne lássék jelentőségük), Pilleau úr nem törődött tovább vendégével. Hideg, közömbös arccal állott helyén, és tudomást sem vett az utazóról.”³³ Szinte már a titkos szervezetek és találkahelyek paródiája a szöveg, mely, úgy tűnik, arról akar meggyőzni: ilyen nevetéses fogadó és fogadós csak a rossz ponyvaregényekben létezik. A hely parodisztikus panteonja a XVIII-XIX. század forradalmainak. „Itt lakott Kosciuszko, mikor Bécsben járt.”³⁴ –közli Pilleau úr fontoskodva vendégével, aki fogára valónak tűnik. A vendég titkos jelszava pedig mi más lehetne, mint a hírhedt kalandor és kétes hírű államférfi, Mirabeau egyik sora, a

³¹ Uő. *Ferenc József rendet csinál*. K. u. K. Kiadó Budapest, 2000. 114-115.

³² 1. jegyzet 34-35.

³³ Ua. 36.

³⁴ Ua. 37.

Második rész címe: „A forradalom körülutazza a világot.”³⁵ Ugyanez a jelmondat áll a *Palotai álmok* kerti lakjának a szemöldökfáján a három királyok nevének kezdőbetűi helyett, olyan szövegkörnyezetben, melynek semmi köze nincs a forradalmi pátoszhoz, mint ahogy minden bizonynyal annak a boldogtalan „lengyelnek” sem volt, aki a Mirabeau-idézetet egykor fölírtá³⁶. A kedélyes bécsi mindennapok, amelyekben mintha még a külvárosi nyomortanyák tűzvészei is csupán azért volnának, hogy szórakoztató látnivalóval szolgáljanak az „igazi” bécsi polgárságnak, minden mítoszától és patetikusságától megfosztják a forradalmi szervezkedést. A császár fánkevését is figyelembe véve úgy tűnhet, mintha hirtelen, tévedésből véres tragikumba fordult játék, ártatlan komédia lett volna a magyar-osztrák jakobinizmus. Kalandorok, szépasszonyok, sértett, mellőzött titkos tanácsosok játszanak a színen. A „fiatal” II. Lipót jóhiszemű figurája sokban hasonlít a *Mohács* II. Lajosához, mindkettejük sorsát beárnyékolja a politikai szempontból korai halál.

A romantikusan riasztó című (*Utazás a vérpad felé*, a cím utalhat Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényére is) *Harmadik rész* valójában a XVIII. századi, kedélyes Bécs rajza, s végig a Habsburgokhoz kötődik. „Ferenc jóindulatú ember volt.” – írja Krúdy, azt sugallva: nem az uralkodó a gonosz, hanem rossz tanácsadói (akiket egyébként általában valóban rosszul válogatott meg³⁷). Ez a primitív, kis rosszindulattal bárgúnak is nevezhető, igencsak a populáris regiszterhez tartozó uralkodókép Krúdynál nem lehet véletlen. A szándékosan túlzó történelmi kalandregény romantikus forradalmisággal (a szépasszonyok szerelme és a forradalmi eszmék heve között fontosság tekintetében az író nem tesz különbséget) elegyíti a Habsburg-ház szakralitás és főként pátosz nélküli mítoszt, melynek sokkal több köze van a bécsi mosólányok táncos multságához és a titkosrendőrök csöppet sem izgalmas hivatali munkájához, mint győztes háborúkhöz (a dinasztia a XVIII-XX. században szinte minden fontosabb háborút elvesztett). Heroikus jelenetnek tűnhetne a szászvári apát elfogatását leíró részlet (mintha szerelme, Livinska adná fel, ezáltal jézusi-júdási vonatkozásokkal bővíthetne az értelmezés, valamint erősödhetne a romantikus szerelmi szál), ha Krúdyt ismerve nem vonnák mindezt vissza Martinovics Ignác

³⁵ Ua. 38.

³⁶ Uő. *Palotai álmok*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1976. 275-276.

³⁷ 4. jegyzet 147-148.

zárószavai: „Arra vagyok kíváncsi – mormogta –, hol fog ma vacsorázni Kisfaludy Sándor, akit ma estére meghívtam? Kérem mentsenek ki a vendégem előtt!”³⁸ Minden gáncs, letartóztatás és bukás ellenére, azért a vacsora fontos! (A *Mohács* írődeák szereplőjének a mohácsi csata reggelén az a legnagyobb bánata, hogy elfelejtett reggelizni!³⁹)

Az *Utóhang a regényhez* a történetírói-krónikás szerepet szimulálja Kapeller Félix budai helytartósági fogalmazó fiktív följegyzéseinek közreadásával⁴⁰. Felbukkan azonban a följegyzésekben egy sashegyi borgazda, bizonyos Szuharik, aki kísértetiesen emlékeztet az *Aranyidő*⁴¹ Szuhay uramjára, hiszen nem csak az köti őket össze, hogy mindketten budaiak, hanem az egykor létezett budai borvidék bora is. Egyikőjük borász, másikőjük kizárólag a budai bort fogyasztja. Krúdy krónikása tehát borról is ír a tragikus események kapcsán, valamint nem állja meg, hogy a vérmezei kivégzések kapcsán ne említse: a nagy érdeklődésre való tekintettel egy lacikonyhát is felállítottak a helyszínen. A fiktív krónikás a Kazinczy Ferenc *Fogságom naplójából* ismert híres idézetet használja fel rontott formában följegyzései befejezéséhez: „Reggelre a kivégzés helyén piros rózsákkal volt tele a mező, ott virultak, nyiladoztak. És mindenki csodájára járt a rózsáknak.”⁴²

Végül egy olyan Krúdy-novellára szeretném felhívni a figyelmet, amely szintén 1910-ben keletkezett, s feltehetőleg előtanulmányként szolgált a regényhez vagy annak egy változata lett⁴³. Mindössze két lényeges ellentmondás van a regény és a novella között. A regényben arról van szó, hogy Mária Terézia halála óta nem rendezték meg a mosónők bálját, azt I. Ferenc engedélyezi újra⁴⁴, míg a novella arról tudósít, hogy „Mária Terézia rendelkezése folytán”⁴⁵ rendezik meg időről időre a mosónők bálját. Míg A

³⁸ 1. jegyzet 73.

³⁹ 25. jegyzet 173.

⁴⁰ 1. jegyzet 80-83.

⁴¹ Krúdy Gyula: *Aranyidő*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 521-615.

⁴² 1. jegyzet 83.

⁴³ Krúdy Gyula: *Ferenc császár éjszakája*. In. *Az álombeli lovag*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 251-256. Az elbeszélésre Fried István hívta fel a figyelmemet.

⁴⁴ 1. jegyzet 64.

⁴⁵ 43. jegyzet 252.

magyar jakobinusokban I. Ferenc egyértelműen fiatal uralkodó, addig a *Ferenc császár éjszakájában* öreg császár. A novella az uralkodó látószögéből mutatja be a mosónők mulatozását a sörházakban, a kedélyes Bécsben a jakobinus-lázadás a frivol kocsmái dalok gúnyolódásának céltáblája lesz, s az „öreg” császár álruhában, hű rendőrfőnöke védelmében a sörmérésben hallgatja a róla szóló tréfás nótákat, úgy nevet, hogy a könnyei potyognak, csak az eipeldau-i dal szegi a kedvét, de ebben is türelmet tanúsít. Martinovicséknak természetesen ebben a novellában is veszniük kell, de ezúttal a kedves, ártatlan, császárhű Bécs és bölcs, „öreg” uralkodója a főszereplő meg még valaki, aki Krúdynak köszönhetően kerül bele a novellába. I. Ferenc huszonhat éves, amikor 1794-ban lelepleződik a Martinovics-féle összeesküvés, tehát nem öreg. A történelmi tények szerint korlátolt és gögös ember volt, bár időnként megengedett magának némi cinikus humort. Az azonban, hogy Hárún ar-Rasídként vagy Mátyás királyként álruhába bújt volna, és kedves népével együtt kedélyes és egyszerű lélek módjára mulatozott volna végképp távol állt tőle. Volt azonban a népmeséknek, a népi legendáknak egy hőse, egy bölcs öreg Habsburg császár és király, akinek mesei-mitikus alakjára pontosan illik ez a leírás. I. Ferenc József alakját formálja újra I. Ferenc alakjában Krúdy, akire az elbeszélte mértékű popularitás ha nem is volt jellemző, de türelme és következetes, inkább hivatalnoki, mint katonás szigora, fanyar, humortalan humora és az a feltevés, hogy szíve mélyén egyszerű örömeknek hódoló „egyszerű bécsi”, egyaránt ismert volt. *Utazás egy habsburgi temetés körül* című 1916-os riportjában⁴⁶ Krúdy Gyula ismét együtt említi a két Habsburg uralkodót, és újra az egyszerű, polgári becsületesség az, ami állítólag összeköti őket, habár ezt inkább I. Ferenc József kapcsán szokták emlegetni: „A gyász olyan polgári becsületességgel ereszkedik alá a régi házakra, mint mikor a nagyapa meghal a háznál, vagy pedig valamelyik régebbi császár. A jó Ferenc vagy késő unokája: Ferenc József.”⁴⁷ Furcsa módon Ferenc jelzője a „jó”, pedig az a mozzanat, ami összekötheti őt I. Ferenc Józseffel talán éppen a lázadás leverése. A jakobinus összeesküvés, aminek az 1848-1849-es magyar forradalom és szabadságharc felelhetne meg, ha nem lennének meg köztük történelmileg és politikailag azok a tetemesnek és lényegesnek mondható eltérések, melyekről a Martinovics-féle mozgalom kapcsán már volt szó, és amelyek

⁴⁶ Krúdy Gyula: *Utazás egy habsburgi temetés körül*. In: *Magyar tükrök*. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1984. 337-353.

⁴⁷ Ua. 340.

gyakorlatilag kizárják a megfeleltetést. A *Magyarország* című lapban 1916. november 30-án megjelent *Régi császárok ravatalánál* című cikk⁴⁸ címében nem véletlen a többes szám. Krúdy egyetlen élő szervezetként együvé látja az osztrák-magyar Habsburg uralkodókat, akikre így nem vonatkoznak az idő törvényei, nem halnak meg, csak „elfáradnak” és átadják a helyüket a következő Habsburgoknak. A Ferenc József temetésén részt vevők is kortalan történelmi állóképpé merevednek, s újra megidéződik II. Lipót és I. Ferenc: „Amint a zsandárok a régiek, ugyanúgy régiek ezek a bécsi polgárcok; férfiak, asszonyok, akik itt megilletődve elmennek. Egy napra visszatért egy történelmi jelenet. Egy régi császárt temetnek a Hofburgban, Lipótot vagy a jó Ferencet... Ugyanezek a bécsiek álltak már valamennyi császár ravatalánál.”⁴⁹ Krúdy indoka talán az lehetett a történelmi személyiségek összedolgozására, hogy a dinasztia mitikus története szempontjából látta és láttatta a történelmet, itt-ott kiigazítva, népies-babonás módon átírva, cinizmustól sem mindig mentes iróniával árnyalva a magyar nemzet és a Habsburg-ház közös történetét. Mítikus folytonosságot teremtve, melyben családtörténet és birodalmi történelem fonódik össze⁵⁰.

⁴⁸ 31. jegyzet 209-215.

⁴⁹ Ua. 215.

⁵⁰ Akárcsak a *Festett király* című történelmi regényében, ahol saját családjának mítikus történetét ágyazza bele a XVI. századi magyar történelembe.